Το παρόν έντυπο διανέμεται δωρεάν. © ΥΠΠΟΑ | Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων

Εξώφυλλο - οπισθόφυλλο: Άρτεμις και Απόλλων από το γλυπτό σύνταγμα

Άπτερα

Συγγραφή κειμένων - Επιμέλεια εντύπου: Κατερίνα Τζανακάκη
Σχεδίαση εντύπου: Ισίδωρος Πλακωτάρης **Σχέδια-Αναπαραστάσεις:** Νίκος Χατζηδάκης, Ισίδωρος Πλακωτάρης
Φωτογραφίες: Ηλίας Ηλιάδης, Δημήτρης Τζωρτζάκης, Δημήτρης Τομαζνάκης

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων

ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Η **αρχαία Άπτερα** ή Άπταρα των ιστορικών χρόνων, μία από τις σπουδαιότερες πόλεις – κράτη της Κρήτης, αναπτύχθηκε στο «Παλιόκαστρο», χαμηλό ύψωμα (200μ.) που δεσπόζει στα νοτιοανατολικά του κόλπου της Σούδας.

Για την προέλευση του ονόματός της υπάρχουν πολλές δοξασίες με επικρατέστερη αυτή που θεωρεί ότι πρόκειται για επίθετο της Αρτέμιδος, προστάτιδας θεάς της πόλης. Κατά μία άλλη εκδοχή οφείλεται σε μυθικό ήρωα που κατασκεύασε ναό του Απόλλωνα στους Δελφούς και ονομαζόταν *Πτερᾶς*. Ο Στέφανος Βυζάντιος παραδίδει την πληροφορία για τον μυθικό αγώνα μεταξύ Μουσών και Σειρήνων, στον οποίο οι Σειρήνες ηττήθηκαν, πέταξαν τα φτερά τους (έμειναν άπτερες), έγιναν λευκές και έπεσαν στη θάλασσα.

-3- Δημερές ιερό, 5ος αι. π.Χ.

Πολλοί αρχαίοι γεωγράφοι ή ιστορικοί αναφέρονται στη θέση της. Από τους νεότερους περιηγητές πρώτος ο Pashley ταύτισε τα κατάλοιπα στο «Παλιόκαστρο» με την αρχαία πόλη, όταν την επισκέφθηκε το 1834.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακές λόγω του μεγέθους τους αλλά και της κατάστασης διατήρησής τους είναι οι δύο **δεξαμενές** νερού, που συνιστούν τα μεγαλύτερα δημόσια έργα που κατασκευάστηκαν στην Άπτερα κατά τους ελληνορωμαϊκούς χρόνους.

Πιθανώς εξασφάλιζαν την παροχή νερού στα συγκροτήματα **λουτρών** που βρίσκονται βορειότερα, η ανασκαφή των οποίων δεν έχει ολοκληρωθεί.

-1- Ρωμαϊκή δεξαμενή σε σχήμα Γ

Η κατασκευή των δεξαμενών, με πιθανή ενσωμάτωση παλαιότερης μορφής, χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Η μία δεξαμενή με εσωτερικές διαστάσεις 17×25μ. και χωρητικότητα 2.900μ^3 χωρίζεται σε τρία κλίτη μέσω μεγάλων πεσσών, καθένα από τα οποία φέρει αψιδωτή οροφή. Η δεύτερη σε σχήμα Γ και χωρητικότητα 3.050μ^3 είχε όμοια οροφή που δεν διατηρείται.

Το αρχαίο **θέατρο** της Απτέρας βρίσκεται κοντά στη ΝΑ είσοδο της πόλης σε φυσική κοιλότητα του εδάφους και είναι στραμμένο προς το νότο με θέα τα Λευκά Όρη. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκε τοπικός ασβεστόλιθος. Αν και ήταν γνωστό στους περιηγητές, δεν είχε ανασκαφεί συστηματικά. Στις αρχές του 20ου αιώνα υπέστη μεγάλη καταστροφή από τη δημιουργία ασβεστοκάμινου στο κέντρο του κοίλου, υλικό καύσης της οποίας αποτέλεσαν εδώλια και αρχιτεκτονικά μέλη.

Ευρήματα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων από το θέατρο

Η έρευνα και αποκατάσταση του θεάτρου υλοποιήθηκε μεταξύ των ετών 2008 - 2015.
Στην κατασκευή του αναγνωρίζονται τρεις οικοδομικές φάσεις. Η αρχαιότερη προσδιορίζεται στους ελληνιστικούς χρόνους (3ος αιώνας π.Χ.). Από τη φάση αυτή διακρίνονται ισχυρός τοίχος στα νότια της σκηνής, το μεγαλύτερο τμήμα των τοίχων των παρόδων, ο περιμετρικός αναλημματικός τοίχος του κοίλου και η υπόβαση για την τοποθέτηση των εδωλίων.
Κατά τη ρωμαϊκή εποχή το θεατρικό οικοδόμημα υπέστη ριζική μετασκευή προκειμένου να προσαρμοστεί στις νέες ανάγκες θέασης. Στην Α΄ μετασκευή του (β΄ μισό του 1ου αιώνα μ.Χ.) το κοίλο απέκτησε την τελική του μορφή, η σκηνή αντικαταστάθηκε και το δάπεδο της ορχήστρας καταβιβάστηκε.
Η τρίτη κατασκευαστική φάση (Β΄ ρωμαϊκή) αφορά σε μετασκευές κυρίως στο κτήριο της σκηνής.

Υποθετική αναπαράσταση ελληνιστικού θεάτρου

Υποθετική αναπαράσταση ρωμαϊκού θεάτρου

Τα κύρια μέρη του θεάτρου που είναι σήμερα ορατά, το **κοίλο**, η **ορχήστρα** και η **σκηνή**, χρονολογούνται στη Ρωμαϊκή εποχή.
Οι **πάροδοι**, μέσω των οποίων εισέρχονταν και εξέρχονταν στο θέατρο ηθοποιοί, χορός και θεατές, στεγάστηκαν με τόξα την ίδια περίοδο.
Εντυπωσιακή για τη διατήρηση και για το μήκος της (συνολικά 55μ.), είναι η αρχαία **λιθόστρωτη οδός** των ελληνιστικών χρόνων που περιτρέχει την ανατολική πλευρά του θεάτρου. Τα ανασκαφικά δεδομένα υποδεικνύουν ότι εξυπηρετούσε και άλλα δημόσια κτήρια της πόλης κοντά στο θέατρο, μεταξύ των οποίων και ιερά.

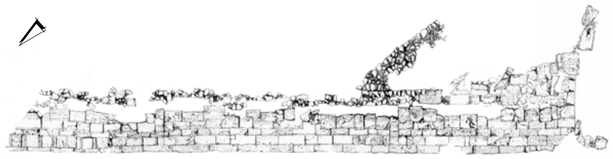

Τμήμα κάτοψης ευθύγραμμου θεάτρου

Στα βόρεια του θεάτρου αποκαλύφθηκε **ευθύγραμμο θέατρο** συνολικού μήκους 50μ. χρονολογούμενο στους ελληνιστικούς χρόνους. Πιθανώς λειτουργούσε ως χώρος θέασης δημόσιων τελετουργικών δρώμενων και ταυτόχρονα εξυπηρετούσε στατικούς σκοπούς συγκρατώντας τις επιχώσεις μέρους του κοίλου.
Στην περιοχή δυτικά και βορειοδυτικά του θεατρικού οικοδομήματος εκτείνεται μια σημαντική οικιστική ζώνη της πόλης. Η μεγάλη ρωμαϊκή **αστική οικία**, της οποίας η συστηματική έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη με σημαντικά ευρήματα (γλυπτό σύνταγμα Απόλλωνα και Αρτέμιδος), κατασκευάστηκε πιθανότατα μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 66 μ.Χ. και η τελική της καταστροφή ήρθε με τον ισχυρό σεισμό του 365 μ.Χ.

https://vimeo.com/176438470

-9- Αεροφωτογραφία θεατρικού οικοδομήματος και ανατολική λιθόστρωτη οδός

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

-12- Δυτική οχύρωση, 4ος αι. π.Χ.

Η **αρχαία οχύρωση** που περιβάλλει το ύψωμα «Παλιόκαστρο», προσδιορίζει με σαφήνεια το άστυ της Απτέρας των ιστορικών χρόνων και αποτελεί το όριο πέρα από το οποίο αναπτύχθηκαν οι νεκροπόλεις της. Τις ταφικές ανάγκες των κατοίκων εξυπηρετούσαν τρία νεκροταφεία, το αρχαιότερο στα δυτικά, όπου υπήρχε ομαλή πρόσβαση και η **κύρια πύλη εισόδου** στην πόλη, ένα στη νοτιοανατολική είσοδο και ένα ακόμα στα βόρεια.

Ενεπίγραφο επιστύλιο μαυσωλείου, 2ος αι. π.Χ.

Οι εύπορες οικογένειες της πόλης ιδρύουν εντυπωσιακά μαυσωλεία εξωτερικά της οχύρωσης, κοντά στην κύρια είσοδο, ακολουθώντας τα πρότυπα των μεγάλων πόλεων της εποχής. Στο επιστύλιο του αρχαιότερου από αυτά σώζεται επιγραφή με το όνομα του αρχηγού της οικογένειας, Σωτηρίου Πρωτογένιου που καταγόταν από την Ελεύθερνα. Η επιγραφή τονίζει τις σχέσεις συμμαχίας και φιλίας των δύο πόλεων την περίοδο αυτή (2ος αιώνας π.Χ.). Στον ίδιο χώρο ενεπίγραφα βάθρα του 1ου και 2ου αιώνα μ.Χ. συγκροτούν ηρώο προς τιμήν σημαντικών πολιτών της Απτέρας.
Εσωτερικά της οχύρωσης ποικίλα μνημεία διατηρούνται σε ύψος γύρω από το κτηριακό συγκρότημα και τον μικρό ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου.

Η Άπτερα, σύμφωνα με τον Στράβωνα και τον Πλίνιο, διέθετε δύο λιμάνια, την Κίσαμο (μεταξύ Καλαμιού και Καλυβών) και τη Μινώα, στο σημερινό Μαράθι. Η εξαιρετική της θέση και τα δύο λιμάνια, της εξασφάλισαν τον διαχρονικό έλεγχο της θαλάσσιας δραστηριότητας στον κόλπο της Σούδας και συνέβαλλαν στην ανάπτυξή της σε ισχυρό εμπορικό και πολιτικό κέντρο.
Η κατοίκηση στο ύψωμα, σύμφωνα με νεώτερες αρχαιολογικές ενδείξεις, ξεκινά κατά τον 11ο-10ο αιώνα π.Χ. Η περίοδος ακμής της πόλης όμως, προσδιορίζεται από τους κλασικούς - ελληνιστικούς χρόνους, φάση κατά την οποία οργανώνονται τα ιερά της, εφοδιάζεται ο κεντρικός οικισμός με ισχυρή, περιμετρική οχύρωση μήκους 3.480μ. και κατασκευάζεται το Θέατρο.

-10- Υποθετική αναπαράσταση ρωμαϊκής οικίας με περίστυλη αυλή

Αργυρός στατήρας, Άρτεμις – Πτολίοικος, 300-280 π.Χ.

Κεφαλή αλόγου από δίλυχνο, 70-100 μ.Χ.

Τον 4ο αιώνα π.Χ. έκοψε δικό της νόμισμα με την Αρτέμιδα στην κύρια όψη και στην πίσω όψη τον ιδρυτή της, Πτολίοικο. Άλλοι τύποι εικονίζουν τον Απόλλωνα ή την Ήρα και πυρσό, μέλισσα ή τόξο.

Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους (69 π.Χ. - 365 μ.Χ.), η πόλη γνωρίζει μεγάλη ακμή, μάρτυρες της οποίας είναι τα μεγάλα δημόσια κτήρια που σώζονται μέχρι σήμερα. Ο ισχυρός σεισμός του 365 μ.Χ. έπληξε τις υποδομές της και τον αστικό της χαρακτήρα σε μεγάλο βαθμό.
Η κατοίκησή της συνεχίζεται έως τα βυζαντινά χρόνια (7ο αιώνα μ.Χ.), οπότε καταστρέφεται από ισχυρό σεισμό. Στην οριστική καταστροφή της συνέβαλαν οι επιδρομές Σαρακηνών πειρατών.
Στο χρονικό του Antonio Trivan, το 1182, αναφέρεται η ύπαρξη της Μονής του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, στην οποία ο Ισαάκιος Κομνηνός παραχώρησε κτήσεις και φέουδα κατά την αναχώρησή του από το νησί. Το διώροφο κτήριο (16ος αιώνας) και τα μεταγενέστερα βοηθητικά ισόγεια κτίσματα, που διοικητικά υπάγονταν στην ομώνυμη Μονή της Πάτμου, κατασκευάστηκαν σε κεντρικό σημείο, πιθανώς εντός της αρχαίας αγοράς με δομικό υλικό από δημόσια κτήρια.

Ειδωλόμορφο σκεύος - σαρήνα, 2ος-1ος αι. π.Χ.

Ταφικό ανάγλυφο νεαρού ζεύγους, 2ος αι. μ.Χ.

Οι πρώτες ανασκαφές στην περιοχή έγιναν τον 19ο αιώνα από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, στις οποίες βρέθηκε ο λεγόμενος «τοίχος των επιγραφών», ευμεγέθης δομή με τιμητικές και προξενικές επιγραφές του 3ου και 2ου αιώνα π.Χ., σήμερα χαμένη. Το 1942 οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής ανέσκαψαν μικρό δίχωρο ιερό κτήριο που χρονολόγησαν στους κλασικούς χρόνους. Από το 1958 η Αρχαιολογική Υπηρεσία διεξάγει σωστικές ανασκαφές και από τη δεκαετία του 1980 συστηματικές.
Η έρευνα, προστασία και ανάδειξη του χώρου ενισχύθηκε ιδιαίτερα από τα Ευρωπαϊκά Προγράμματα (ΚΠΣ-ΕΣΠΑ) και το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων της Περιφέρειας Κρήτης, από τα οποία ο αρχαιολογικός χώρος χρηματοδοτείται σταθερά από το 1999.

ΧΑΡΤΗΣ

1 Ρωμαϊκή δεξαμενή σε σχήμα Γ
2 Ρωμαϊκή τρίκλιτη δεξαμενή
3 Δημερές ιερό 5ου αι. π.Χ.
4 Περίβολος ιερών
5 Κτηριακό συγκρότημα και ναός 16ου αι.
6 Ρωμαϊκό δημόσιο κτήριο
7 - 8 Ρωμαϊκά λουτρά
9 Αρχαίο θέατρο
10 Ρωμαϊκή οικία με περίστυλη αυλή
11 Αρχαία οδός
12 Δυτική οχύρωση 4ου αι. π.Χ.
13 Περιοχή δυτικού νεκροταφείου
14 Φρούριο οθωμανικής περιόδου
15 Ανατολική οχύρωση 4ου αι. π.Χ.
16 Κύρια είσοδος
17 Πολυβολεία περιόδου γερμανικής κατοχής

-2- Ρωμαϊκή τρίκλιτη δεξαμενή

-10- Ρωμαϊκή οικία με περίστυλη αυλή

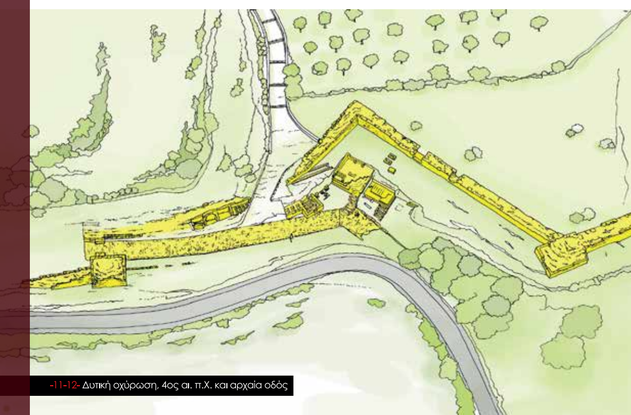

-11-12- Δυτική οχύρωση, 4ος αι. π.Χ. και αρχαία οδός